

darabban, milyen szerepet szeretnének eljátszani. Legtöbben vízszintes vonalat húznak. Alig akad egy-két ember, akinek van kedvenc szerepe. Először nem értjük a dolgot. Azután azonban, ahogy sor kerül a többi kérdésre, megfejtődik a rejtély. A színjátszók, akik e nemes és sokszor nagy áldozatot követelő tevékenységre vállalkoznak, alig ismerik a magyar és külföldi drámairodalmat, elvétele, alkalomadtán látnak színházi előadást, és drámákat — mint irodalmi művet — úgyszólván egyáltalán nem olvasnak. Honnan ismerhetnék a nagy szerepeket? Hogyan vágyhatnának azok eljátszására?

Van színjátszó, aki hivatásos színészek által előadott színpadi művet még nem is látott, és olyan is, aki nem ismeri a dráma szó fogalmát, és azt írja: „sajnos a drámát nem szeretem”. Rossz látni az ilyen leírt mondatokat: „Nem érek rá olvasni,” „Nem olvasok.” Milyen szakköri munkát tételezzünk fel ott, ahol a színjátszók összesen két drámaíróról ismernek: Shakespeare-t és Schillert? S még ezek nevét sem tudják leírni.

Sovány vigasz, hogy egy-két „öreg” színjátszó — 1944, 1951, 1954, 1960 óta vannak együttesekben — ismeri, olvassa és nem egy esetben szeretné eljátszani Szophoklész, Lope de Vega, Garcia Lorca, Shaw, Brecht, Miller és a hazaiak közül Madách, Dobozsi, Sarkadi drámáit, s hogy az ő példájuk jelzi: hosszú évek során, szakköri tevékenység nélkül is, el lehet jutni a dráma szeretetéhez és értéséhez. Annál is inkább sovány e vigasz, mivel a felmérés azt bizonyítja, hogy rendkívül gyorsan cserélődnek a csoportok tagjai, és akik csupán néhány évig játszottak,

alig visznek valamivel többet magukkal egy-egy vidéki fellépés romantikus élményénél.

Tartalmasabb tevékenység kellene

Még mindig visszacsendülnek a „miért játszik?” kérdésre kapott válaszok: a „mert szórakoztat” a „mert szeretek játszani”.

Elgondolkoztatnak, nyugtalanítanak. Szembenézésre kényszerítenek: hol is tart Csongrád megye színjátszó mozgalmát? Meg szabad-e elégedni a szórakoztató funkcióval; azzal, hogy néhány ember e munkában romantikát talál? Nem volna-e jobb a zenés vígjátékok bemutatása helyett ízlést fejlesztő művekre koncentrálni a figyelmet, közös dramaturgiai gyakorlatokat végezni, és a szereplések látszatsíkerei helyett a kevésbé mutatós, de sokkal hasznosabb szakköri tevékenységet választani: közös színház-, mozi-, tv-látogatásokat szervezni, vitákat provokálni, a könyvek, a folyóiratok felé terelni az együttesek tagjait. Szabad-e vállalni annak az ódiúmat, hogy a csoportok a tanyák, falvak között végzett áldozatos munka mellett, olcsó semmitmondó művek betanulásával kötik le tagjaik másra — esetleg olvasásra, tanulásra — fordítható idejét?

Szinte halljuk a választ: — Játszani is nehezen jönnek.

Mégis a tartalmasabb tevékenységre kellene törekedni. Színes eszközökkel. Érdekesítő, játékos formában. Addig, amíg nem késő.

VARGA ÁKOS

Bronzkori temető a battonyai határban

(Egy régész főljegyzéseiből)

Nem tartozik a könnyű feladatok közé beszámolóit készíteni egy olyan munkáról, amely még korántsem tekinthető befejezettnek és amelynek minden fázisa újabb problémák jelentkezésével jár. A szegedi Tudományegyetem Ókori Történelmi és Régészeti Intézetének 1964. évi, méreteiben és eredményeiben legjelentősebbnek mondható battonyai (Békes m.) ásátása pedig az ilyenfajta munkák közé tartozik. A Vörös Október Mtsz homokbányájában homokkiterme-

lés során találták azokat az első leleteket, amelyek nyomán eddig három szakaszban ásásokat végeztünk és 30 őskori temetkezést tártunk fel.

Az ásások arról győztek meg bennünket, hogy a területen nagy kiterjedésű, a bronzkor korai szakaszába (i. e. 1900—1700) sorolható temető van, amelynek anyaga már eddig is számos vallás- és társadalomtörténelmi kérdést vetett fel, és feljogosít arra a reményre, hogy a teljes feltárás esetén e kérdések egyi-

kére-másikára feleletet is tudunk adni.¹

Battonya község és környéke a Marosvölgy magyarországi szakaszához tartozik és éppen földrajzi helyzete, valamint az évszázados adminisztratív és gazdasági berendezkedés következtében Makó, illetve Szeged felé épültek ki kapcsolatai. Csak az új megtervezés révén került Békés megyéhez. Abból kiindulva, hogy a Marosvölgy az őstörténeti korokban egységes egészet képezett, nem érezzük joggalannak, ha ásatásainkról ezen a helyen számolunk be először. Intézetünket egyéb hagyományok is kapcsolják a területhez, hiszen a Régészeti Intézet már a felszabadulás előtt hozzákezdett a régi Csanád megye településtörténeti feldolgozásához,² de ezt a tervet is, mint annyi sok mást, a háború megsemmisítette.

A lelőhely

Lelőhelyünk Battonyától északnyugatra kb. 9 km-re van a községből Mezőkovácsházára vezető műút mellett. Ezen a helyen található a Czigánykának nevezett természetes ér az ugyancsak természetes eredetű Szarazérrel. A bronzkori temető a két víz összefolyásánál kialakult, több kilométer hosszú és kb. 1—1,5 km széles természetes hátság nyugati csúcsában van. A környéken tervszerű régészeti kutatás sohasem volt, és egy szakdolgozat készítésével kapcsolatosan végzett néhány napos terepbejárás már arról győzött meg bennünket, hogy itt olyan őstörténeti „fehér folt”-ra bukkantunk, amelynek kutatása során a rézkortól (i. e. 2500) az Árpád-korig terjedő települési és temetkezési leletek bőségesen fordulnak elő.

Ásatásainkat a szigetszerű kiemelkedésnek a Czigányka felé eső részén folytattuk, azaz annak déli oldalán. Feltárásaink két helyen folytak: kezdetben a patakhoz közelebb eső részén, majd pedig a gerinc irányában. Ez utóbbi helyen kb. 300 négyzetméternyi összefüggő részt ástunk meg.

A leletanyag régészeti szempontból megítélve viszonylag egységesnek látszik, és a fentebb már jelzett korai bronzkor Maros-vidéki változatát tükrözi. A sírokból kancsó formájú edények mellett kis bögrék és tálak kerültek elő, valamint néhány bronz ékszer is. A kerámia kézzel formált igen jó kidolgozású, barna vagy szürke színű, amelyet bekarcolt geometrikus ábrák, zeg-

zugvonalak díszítenek. A bronzleleteket egy nagyobb méretű, szörványként előkerült bronz nyakék, huzalból hajlított karkötők, gyöngyök képviselik.

Temetkezési szokások

A temetőnek külön érdekességet ad a temetkezési szokások gazdag változatossága és néhány olyan jelenség, amelyeknek alapján az azt használó népeesség társadalmi rendszerére, más területekkel való kapcsolataira és valószínű életére nézve következtetéseket vonhatunk le. Kis beszámolóinkban, amely a teljes feldolgozást megelőző tájékoztató csupán, magától értetődően nem térünk ki valamennyi kérdésre, hanem csak azokról szeretnénk itt néhány szót ejteni, amelyek révén az ősközösségi társadalom általános problémáit meg lehet közelíteni.

A battonyai bronzkori temetőben eddig két temetkezési szokást figyelhetünk meg; a csontvázas és az égetéses temetkezést. Az előbbi típusba tartozó sírokból jobb vagy bal oldalra fektetett, úgynevezett zsugorított helyzetben levő halottakat temettek el. A zsugorított helyzetet leginkább az oldalán fekvő, felhúzott kezekkel és lábakkal pihenő, alvó ember testhelyzetéhez lehet hasonlítani. Már régebben megfigyelték, hogy az őskorban jobb oldalra a férfit, bal oldalra pedig a nőt fektették. Úgy látszik, e szabály alól az általában feltárt sírok sem kivételek. Ugyancsak törvényszerűnek mondható a halottak fektetésének iránya is: ez minden esetben egy kelet—nyugati irányú tengelynek megfelelően történt úgy, hogy a koponya volt kelet felé. A fektetésnek megfelelően arccal észak, illetve dél felé nézett. A halottakat, a kor valószínű szokásai szerint étellel, itallal ellátva „bocsátották útnak”. Ezekre szolgáltak a kancsók és tálak, a kis bögrék pedig ivóedényként, mai szóhasználattal élve — pohárként szerepeltek. Az agyagedényeken kívül minden valószínűség szerint fa- vagy bőralátétre helyezett hűsféle is került a sírba, amelynek maradványait — csont formájában — szintén megtaláltuk. Feltűnőnek mondható, hogy eddig semmiféle termelőeszköz vagy fegyvert nem találtunk, és igen kis mennyiségben, kizárólag női sírokból ismeretesek ékszerek is. Temetőnk e tekintetben teljesen megegyezik a Maros-vidéken feltárt többi hasonlókorú temetővel (pl. Szőreg, Ószentiván). Fel-

tűnő jelenség viszont a termelőeszközök teljes hiánya a sírmellékletek között. E jelenségek okát egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy az ékszerek anyagát képező bronz, vagy pedig nemesfémek e korban ritkák voltak, és ezek elföldelését a halottal együtt, legfeljebb a gazdagabbak engedhették meg maguknak. Más oldalról vizsgálva a kérdést viszont az ékszerek, de főleg a termelőeszközök, fegyverek hiányát a kornak a síron túli világról alkotott elképzelésével hozhatjuk kapcsolatba. Arra gondolunk itt, hogy az étel-ital melléklet törvényszerű sírba tétele jelenthette a temetési szertartás csúcspontját. Ez arra utal, hogy az élelemre és innivalóra annak a hosszú vándorútnak megtétele során volt szükség, amíg a halott, illetve annak valamilyen formában elképzelt „lelke” eljut a túlvilágba. Még számos részletkérdésnek vizsgálata szükséges ahhoz, hogy ezt a képet pontosabbá tegyük, de úgy véljük, a kérdés felvetése már az eddigiek alapján sem joggatlan.

Míg a csontvázak sírok átlagosan 1,2–1,5 m mélységben voltak, addig a temetkezési szokások másik típusát képező, úgynevezett szórthamvas sírokat 60–80 cm mélyen találtuk meg. Ez a temetkezési mód azt jelenti, hogy a halottat elégették, hamvait kis gödörbe szórták és ezek köré sorakoztatták a mellékletül szolgáló edényeket, helyezték a húsételt.

Egyedülálló lelet

A hamvasztásos sírok sajátosságos változatát jelentette a temetőnkben feltárt 8. számú sír. Itt egy, hazánkban először megtalált, de ebben a formájában általában is kevéssé ismert kollektív temetkezést tártunk fel. Míg Kréta szigetének és Görögországnak korai bronzkorából jól ismerjük a kollektív csontvázak temetkezéseket, addig ennek égetéses formájával a battonyai temetőben találkoztunk először.³ A 8. számú sírban egy nagyméretű urna és ezen kívül még hat kisebb edény volt. Az urnában elrejtve és az egész edénykomplexumra szórva kb. 6–8 egyénhez tartozó rosszul élegetett embercsont maradványa volt. Úgy látszik, egyszerre elpusztult emberek közös sírjával állunk szemben. A sírlelet helyes megítélését még nehezebbé teszi egy körülmény: nevezetesen az, hogy a 8. sírt félkörívben olyan edénycsoportok övezték, amelyekben megvoltak a szabályos sírmellékletnek tartható edények és állatcsontok, de sem

csontvázak, sem pedig hamvaknak nyomát se láttuk.

Kezdetben arra gondoltunk, hogy ezek ún. szimbolikus sírok lehetnek, azaz távolban elpusztultak emlékének megőrzését szolgálták. Ilyen szimbolikus temetkezéseket a korai bronzkort közvetlenül megelőző időkből ismerünk vidékünkéről, pl. Makó-Vöröskeresztről⁴. Ezt a feltételezésünket azonban újabb leletek előbukkanásakor módosítanunk kellett. A novemberben végzett ásások alkalmával ugyanis egy olyan sírkomplexumot találtunk, amelyben egy szórthamvas sír szomszédságából ismét két üres „sír” került elő. Itt már nehezen gondolhattunk arra, hogy a távolban elhaltak emlékére állított jelképes sírok lettek volna, hiszen érthetetlennek tűnik ezeknek a szórthamvas sír mellé tétele.

Ezt az esetet a 8. számú sírral és az azt övező „jelképes sírokkal” összevetve gondolhatunk arra, hogy a halotti áldozat ősi formáját találtuk meg. Akár az ókori görög, akár pedig a természeti népek vallásából vizsgáljuk, megtaláljuk a temetés utáni étel-ital áldozat szokását, amely egyúttal az elhunyt ős szükségleteiről való gondoskodást is jelenti. Ennek továbbélését megtaláljuk a pravosláv hitben is.

Korai lenne még a battonyai temetőben feltárt áldozóhelyek további értékelése. Úgy gondoljuk, hogy már az eddig feltárt anyag és az itt vázlatosan érintett vallási képzetek alapján is jogosabbnak látszik ezeket nem jelképes síroknak, hanem áldozóhelyeknek nevezni. Erre feljogosít az a körülmény, hogy mind a 8. sír, mind pedig az utóbb feltárt komplexum esetében mindig egy teljes temetkezéshez kapcsolatosan találtuk meg őket.⁵

A temetkezések rendszere

Szólni kell még a temetkezések rendszeréről. Az ásás első szakaszában meglepőnek tartottuk, hogy egy-egy ponton egymáshoz közel több sír is előkerült, míg másutt — viszonylag nagy területen — üresek voltak kutatóórkaink. Az eddigiek tanúsága szerint a sírok egymástól 5–8 m-re levő, zárt, kisebb csoportokat alkottak, egy-egy csoport 5–6 temetkezést tartalmazott. Eddig két teljes sírcsoportot sikerült feltárnunk, míg a többiek már korábban (a homokbányászással) megbolygatott, vagy pedig ásásunkon kívül eső sírcsoportok részei voltak. Ilyen csoportos temetkezé-

seket a rézkorból és a bronzkorból jól ismerünk hazánk területéről, de ezen kívül is. A kutatás már régen a társadalmi rendszerral hozta ezeket kapcsolatba. Közismert tény, hogy az ősközösségi társadalom legkisebb egysége az ún. nagycsalád volt, azaz olyan közösség, amelyben három nemzedék együttélésével számolhatunk. Egy-egy nagycsaládból kisebb egységek váltak ki, de rokonság révén a kapcsolatot fenntartották velük. Az ilyen rokonsági alapon összekapcsolt embercsoportot nevezte el a kutatás „nemzetségnek”. Aszerint, hogy a nemzetség tagjai leszármazásukat anyai, vagy apai ágon tartották nyilván, beszélünk anyajogú, vagy apajogú (idegen szóval matriarchalis, vagy patriarchalis) nemzetségről. Nyilvánvaló, hogy a nemzetségek összetartozásukat bizonyos külső jelekkel hangsúlyozták. Ilyennek számítottak a temetkezések is.

Nem lenne teljes a beszámoló, ha nem emlékeznénk meg néhány szóval arról: milyen helyet foglal el a battonyai temető a Maros-vidék korai bronzkori leletei között. A Szegedi Múzeum és az Egyetemi Régészeti Intézet már a Felszabadulás előtt jelentős ásatásokat végzett, amelyeknek során jó néhány hasonló korú, hasonló leletanyaggal rendelkező temetőt ismertünk meg (Szőreg, Deszk, Pitvaros, Ószentiván). Románia területén végzett nagyobb ásatások felszínre hoztak néhány e korba sorolható telepét is (Periamus — Perjámos, Pecica — Pécska). Ezek anyagának tanulmányozása azt mutatja, hogy a korai bronzkor lakossága két elemből tevődött össze: egyrészt a helyinek tekinthető rézkori lakosságból, másrészt pedig a Balkán félsziget felől ideérkezett új telepesekből. Újabb egy keleti elem megjelenéséről is történik említés, ennek szerepét és jelentőségét azonban nem sikerült még pontosan körülhatárolni. A battonyai temető két jellegzettsége segíthet a kérdések tisztázásában. Az egyik a temetkezési rítus két-félesége lenne. Eddig ugyanis arra gondoltunk, hogy a csontvázas mellett az égetéses temetkezés fellépése új népi elem megérkezését is jelenti. Esetünkben azonban a kétféle temetkezési rítussal azonos kerámiai anyag — azaz a korjelzőként számon tartható „vezérkövület” — jár együtt. Éppen a problematikus 8. sír alatt feltárt csontvázas temetkezés arra mutat, hogy a két szokást időben egymástól el lehet különíteni; amennyiben a csontvázasan temet-

kezőket idősebbeknek, a szórthamvas rítusúakat pedig fiatalabbaknak tartjuk. Ez az eltérés azonban nem lehetett túl nagy, és végső fokon egy történeti perióduson, a bronzkor korai szakaszán belül bekövetkezett belső fejlődésről lehet itt szó.

Nyitott kérdések

Láthatjuk tehát, hogy a battonyai temető eddigi feltárása számos nyitott kérdést hagy maga után. Az itt elmondottakat tekinthetjük munkahipotézisnek is, amelyeket lehetséges, hogy a későbbiekben módosítanunk kell. Két kérdésre azonban, úgy véljük, a leletanyag feleletet tud adni. Egyrészt a további vizsgálatokkal tisztázni lehet az áldozóhelyeknek nevezett leletgyűttesek vallástörténeti funkcióját, másrészt pedig a leletanyag tanulmányozása pontosabbá teheti a Maros-vidéket megszálló bronzkori lakosság kapcsolatairól, származásáról eddig megalkotott képet. További munkát jelent a temetőhöz tartozó telep — vagy telepek — ásatása, amelyek révén a korszak gazdasági életéről szerethetünk újabb adatokat.

GAZDAPUSZTAI GYULA

J E G Y Z E T E K

¹ Az ásatásokat részben a Magyar Nemzeti Múzeum, részben pedig a Békés megyei Múzeumszervezet által rendelkezésre bocsátott összegből fedeztük. A feltárásokat 1964 május, június és november hónapjaiban végeztük. Ezeket, önként vállalt szakmai gyakorlati jelleggel, több egyetemi hallgató, név szerint Barina Lidia, Fehér Gyula, Kovács István, Regölyi Zsolt és Varga Annamária vett részt. A leletanyag a békéscsabai múzeumban van.

² L. Bálint A., Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegyék régészeti katasztere. (Makó, 1937.)

³ Az emített területeken barlangokban, illetőleg nagy kőlapokból készített, ún. „kőládákban” található a kollektív sírok.

⁴ Az ásatásokat 1938-ban Banner János vezette, 1. Dolgozatok, 1939.

⁵ E kérdés vizsgálatát a Tanszéken készülő szakdolgozat keretében végzik.